

САНОАТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШДА ХУДУДЛАР
ИҚТИСОДИЙ САЛОҲИЯТИ

Давронбек Шарибжонович Рахимов

Фарғона давлат университети

Жаҳон ва минтақа иқтисодиёти кафедраси ўқитувчиси

ORCID – 0000-0002-1306-9942

davronbek.raximov87@gmail.com

Аннотация: Мақолада саноат диверсификация инновацион стратегик мақсадлари, худуд саноати, қайта ишлаш саноати, озик-овқат саноатини диверсификациялаш тадқиқ қилинган, ишчи кучининг омилларини ривожлантириш юзасидан илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: инновацион иқтисодиёт, диверсификация, инвестиция, глобал даража, коронавирус пандемияси.

Аннотация: В статье исследуются инновационные стратегические цели отраслевой диверсификации, региональной промышленности, перерабатывающей промышленности, диверсификации пищевой промышленности, разрабатываются научные предложения и практические рекомендации по развитию трудовых ресурсов.

Ключевые слова: инновационная экономика, диверсификация, инвестиции, глобальный уровень, пандемия коронавируса.

Annotation: The article examines the innovative strategic goals of sectoral diversification, regional industry, processing industry, food industry diversification; scientific proposals and practical recommendations for the development of labor resources are developed.

Keywords: innovative economy, diversification, investment, global level, coronavirus pandemic.

КИРИШ

Ўзбекистоннинг жаҳон хўжалиги тизимида кириш стратегияси ҳалигача муҳим вазифа бўлиб турибди. Ўзбекистоннинг меҳнат тақсимоотида тор доирага ихтисослашганлиги (жаҳон ва минтақа даражасида), жаҳон товарлар бозоридан йироқдалиги, паст транспорт инфратузилмаси кабиларни ажратиш мумкин. Андижон, Термиз ва Қўнғирот туманларида эркин савдо зоналарини ташкил этиб, улар орқали чегараолди савдосини ривожлантириш зарурлиги каби вазифалар кўрсатилди.

Фарғона вилоятининг тарихи минглаб йилларга бориб тақалади, қадимда вилоят Даван номи билан машҳур бўлган. Вилоят ўша даврдан ҳозирги кунга

қадар аҳолиси юқори даражада ривожланган ҳунармандчилик тажрибалари ва малакаларига, қишлоқ хўжалиги маданиятига эга ҳудуд бўлиб келган. Бундан ташқари бу ерда асрлар давомида пахта ва ипак ишлаб чиқарилиб келинмоқда.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ.

Янги илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига устувор инвестиция қўйилmalarининг Осиё, Европа ва Америка мамлакатлари томонидан амалга оширилиши оқибатида ҳудудларда рақобатбардошликни ошириш, саноат ишлаб чиқаришининг диверсификация шароитидаги ижобий ўсиш суръатлари таъминланмоқда.

Диверсификация жараёнининг фаол ўрганилишига қарамасдан, ҳалигача бирорта манбада унинг аниқ таърифи мавжуд эмас. Аксинча, диверсификацияни таҳлил қилиш ва баҳолашнинг қийинлиги сабабли турли иқтисодчилар томонидан диверсификация мазмунини ёритишда таърифларнинг хилма-хиллиги ва кенгайтириб юборилиши юз бермоқда.

Энциклопедик луғатда келтирилишича, “Диверсификация (лотинча *“diversificatio”* – ўзгариш, хилма-хиллик сўзидан олинган бўлиб)- фаолият объектларининг, монополистик бирлашмалар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар номларининг кенгайиши, деган маънони англатади.

Ф. Котлернинг фикрича, диверсификация янги тармоқларга бирлашиш ҳисобига фирманинг ўсишини амалга ошириш усули ҳисобланади.

И. Ансофф томонидан берилган умумий таъриф куйидагича: диверсификация — бу аниқ олинган корхоналар томонидан мавжуд ресурсларни бошқа фаолият соҳаларига қайта тақсимлаш жараёнига нисбатан қўлланиладиган тушунчадир. Ушбу жараён янги технологияларга ўтиш, янги бозорларга қўшилиш ва янги ишлаб чиқариш тармоқларига жорий қилиш имкониятига тегишлидир. Келажакда ишлаб чиқариладиган маҳсулот мутлақо янги, уни ишлаб чиқариш учун инвестиция зарур бўлади.

Б.А. Чубнинг фикрича, ишлаб чиқариш диверсификациясининг мазмуни макроиқтисодий даражадан тортиб, глобал даражага қадар барча даражаларда иқтисодий тизимлар табақалашганлигининг ўсиши объектив жараёндан иборат.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

2020 йил II чорагидан бошлаб жаҳон иқтисодиётида, шу жумладан, асосий савдо ҳамкорларимизда иқтисодий фаолликнинг кескин секинлашиши, хомашё нархларининг тушиб кетиши фонида иқтисодий пасайиш тенденцияси кузатила бошланди. 2020 йилнинг I чорагида иқтисодиётимизда ижобий ўсиш суръатлари кузатилган бўлса, март ойининг иккинчи ярмидан бошлаб коронавирус инфекциясининг тарқалиши ва унга қарши курашиш борасида жорий этилган қатъий карантин чекловлари таъсирида ички иқтисодий фаолликнинг пасайиши, шунингдек, асосий савдо ҳамкорларимиздаги иқтисодий пасайиш ва транспорт-

логистика соҳасидаги узилишлар сабабли экспорт товарларимизга бўлган ташқи талабнинг қисқариши кузатилди.

Дастлабки ҳисоб-китобларга кўра 2020 йилнинг январь-сентябрь ойларида ялпи ички маҳсулотнинг ижобий ўсиш суръати сақлаб қолинди ва ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 0,4 фоизни ташкил этди. Ушбу кўрсаткич 2018 ва 2019 йилларнинг январь-сентябрида мос равишда 5,7 фоиз ва 5,9 фоизни ташкил этган.

Бунда 2020 йилнинг январь-сентябрь ойида, ЯИМнинг ижобий ўсиш суръатларининг сақланиб қолишига қурилиш ишлари ҳажмининг 8,6 фоизга ўсганлиги асосий ҳисса қўшди. Ушбу даврда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмида 2,7 фоизгача пасайиш кузатилди (2019 йилнинг мос даврида 5,3 фоизга ўсган). Пандемия таъсирида истеъмол ва инвестицион талабнинг пасайиши, асосан, иқтисодиётнинг хизмат кўрсатиш ва айрим истеъмол товарлари ишлаб чиқариш соҳаларига, хусусан, туризм, савдо ва умумий овқатланиш, транспорт соҳаларига салбий таъсир кўрсатди.

Хусусан Фарғона вилояти аҳолиси асосан текисликларда жойлашган, уларнинг асосий машғулоти қишлоқ хўжалиги бўлиб, аҳолининг 2/3 қисми қишлоқ жойларда истиқомат қилади. Аҳолиси зич жойлашган - ҳар квадрат километрга 525 нафар кишини ташкил этади. Фарғона вилояти водийда энг кўп аҳоли истиқомат қиладиган ҳудудлардан бири ҳисобланади.

Фарғона вилояти инвестицион жозибадорлиги юқори ҳудудлар сирасига киради. Вилоятда инвесторларни самарали фаолият кўрсатиши учун қатор қулайликлар ва афзалликлар мавжуд. Вилоятнинг экспорт салоҳияти катта ва унижадал ривожлантириш имкониятлари қулай ҳудуд ҳисобланади. Фарғона вилояти ҳозирги кунда дунёнинг 70 га яқин мамлакатига 50 дан ортиқ турдаги маҳсулотларни экспорт қилмоқда. 30га яқин давлатлардаги ҳамкорлари билан 415 га яқин хорижий ва қўшма корхоналар ташкил этган.

Вилоят аҳолиси миллий ва этник таркиби ранг баранг. Марказий Осиё давлатлари ва Хитой билан узоқ тарихий алоқаларга эга. Иқтисодий ва ижтимоий инфраструктуранинг ривожланганлиги сабабли вилоят кўшни давлатлар билан мустаҳкам алоқаларни йўлга қўйган, келгуси йилларда иқтисодий ва маданий алоқаларнинг янада яхшиланиши башорат қилинмоқда.

Вилоят, айниқса, нефт, газ, озокерит (олтингугурт, асфальт ва битум ишлаб чиқаришда ишлатилади), олтингугурт, гипс, оҳактош, доломит, қум (шиша ишлаб чиқаришда ишлатилади), шағал, гранит, гравелит, майдаланган тош (бетон ишлаб чиқаришда ишлатиладиган), ер ости минерал сувлари (ичимлик суви ишлаб чиқаришда ва тиббий мақсадларда фойдаланилади), базальт, диабаз, аглопорит, кумуш ва олтин захираларига эга.

Меҳнатга яроқли аҳолининг тахминан 6 фоизи олий ёки махсус ўрта маълумотга эга, ёшлар орасида эса бу нисбат анча юқори кўрсаткичларга эга.

Вилоятда аҳоли зич жойлашган, ишчи кучининг етарли ва арзонлиги кузатилади. Юқори салоҳиятга ва малакали меҳнат ресурсларига эга бўлишига қарамай, вилоятдаги иш ҳақи МДХ давлатлари орасида нисбатан паст бўлиб қолмоқда, бу эса вилоят корхоналарига сармоя қуюётган инвесторларга катта устунлик беради.

Бундан ташқари, тадқиқотларга кўра, вилоятдаги ишчи кучининг сони кўшни давлатларга қараганда тезроқ ўсиб боради, бу эса меҳнатга ҳақ тўлаш ҳажмини рақобатбардош даражада ушлаб туришга ёрдам беради.

Вилоятда электр энергетикаси, кимё ва нефт-кимё, нефтни қайта ишлаш, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, енгил ва озиқ-овқат саноатларининг асосий тармоқлари ривожланган.

Минтақанинг саноати кўп тармоқли бўлиб, оғир саноатнинг улуши катта. Минтақанинг нефтни қайта ишлаш, кимё ва энергетика соҳалари республика миқёсида сезиларли мавқега эга. Икки нефтни қайта ишлаш заводлари мавжуд бўлиб, бири Фарғона шаҳрида, иккинчиси Олтиариқда жойлашган.

Қайта ишлаш саноатида юқори технологияли соҳаларни роли катта, аммо бу соҳаларда йиллик ўсиш суратлари (102,1 фоиз) паст, ўртачадан юқори технологияли соҳаларда (105,7 фоизни), ўртачадан паст технологияли соҳаларда (114,1 фоиз) ва паст технологияли соҳаларда (102,9 фоизни) ташкил этди шу ўринда (1-жадвал)

1-жадвал

Амалдаги технологик укладлар тизимида ривожланган мамлакатлар ва Ўзбекистон саноатининг технологик таркиби

Қайта ишловчи ишлаб чиқаришлар	Ривожланган мамлакатлардаги улуши*	Ўзбекистонда
Юқори технологияли ишлаб чиқаришлар	19	1,6
Ўрта юқори технологияли ишлаб чиқаришлар	28	25,3
Ўрта қуйи технологияли ишлаб чиқаришлар	21	35,5
Паст технологияли ишлаб чиқаришлар	32	37,5
Юқори ва ўрта юқори технологияли ишлаб чиқаришлар	47	

*Акаев, А. А. Исследование сценариев развития России в условиях мирового кризиса [Текст] / А. А. Акаев, В. А. Садовничий // Век глобализации. – № 2 (4). – 2009. – С. 39–48.

Вилоятда машинасозлик, металлни қайта ишлаш ва қурилиш саноатининг аҳамияти катта. Қишлоқ хўжалиги эса енгил ва озиқ-овқат саноатини жадал ривожлантириш учун ресурс имкониятини яратади. Саноат корхоналари Фарғона-Марғилон саноат минтақасида, шунингдек Қўқон ва Қувасой саноат марказларида тўпланган.

Тадқиқотлар вилоят саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмида Фарғона шаҳрининг салмоғи (34 фоиз) юқори эканлигини кўрсатмоқда. Қолган ҳудудлар Қўқон, Қувасой ва Марғилон шаҳарлари, Тошлоқ, Данғара, Ўзбекистон ва Қува туманларининг салмоғи мос равишда 14,7; 7,5; 4,1; 12,5; 4,5; 2,7 ва 3,3 фоизни ташкил этади. Сўх, Ёзёвон ва Фурқат туманларининг ҳиссаси эса 1 фоизга ҳам етмайди. Саноатнинг ўсиш суратларини Фарғона шаҳри (120,7 фоиз) ва Тошлоқ туманида (115,2 фоиз) юқори кўрсаткичларга эга.

Саноатнинг рақобатдошлигини ошириш учун ишлаб чиқаришни янада модернизация, диверсификация қилиш талаб этилади. Кимёвий маҳсулотлар. Ушбу соҳадаги асосий имкониятлар ҳосилдорликни оширишга интилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилар кўпайган сайин ўғитлар ишлаб чиқаришга талаб ортиб бормоқда.

Вилоятда саноат мажмуаларининг рационал тармоқ тузилишини яратиш ва ҳудудий жойлашувини яхшилашнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлиши лозим:

- ✓ енгил саноатнинг етакчи ролини сақлаб қолиш, шу билан бирга бир қатор корхоналарни кичик шаҳарлар ва қишлоқ туман марказларига ўтказиш ҳисобига Марғилон, Қўқонда уларнинг улушини камайтириш;
- ✓ йирик тўқимачилик корхоналарини қисқартириш бўйича чоратадбирлар тўғрисида ўйлаш керак, чунки ҳаддан ташқари марказлашган корхоналар учун инфратузилма яратиш, уларни ишчи кучи билан таъминлашда кўпроқ қийинчиликларни келтириб чиқаради, атмосфера ҳавосининг юқори даражада ифлосланиши учун шароит яратади;
- ✓ енгил саноат тармоқларида кичик ва қўшма корхоналарни жадал ривожлантириш зарур;
- ✓ ҳунармандчиликни, тўқувчилик ва тикувчиликни жонлантириш, оилавий ва кооператив устахоналари учун миллий ранг ва тўқималарнинг юқори сифатли асл матоларини ишлаб чиқариш учун шароит яратиш керак;
- ✓ келажакда бундай маҳсулотлар жаҳон бозорига бошқа шарқий мамлакатлардаги ҳунармандчилик тўқимачилик маҳсулотлари сингари кириб бориши керак;
- ✓ Фарғона вилояти саноат мажмуалари таркибида барча соҳаларда илмий-техник тараққиётнинг ўсишини таъминлаш учун машинасозлик ва металлга ишлов бериш тармоғи улушини ошириш мақсадга мувофиқдир;

✓ ЭНГ аввало энгил саноат, қишлоқ хўжалиги ва агросаноат мажмуасининг қайта ишлаш тармоқлари учун кучли таъмирлаш базасини яратиш ва эҳтиёт қисмлар, механизмлар ишлаб чиқариш зарур.

Вилоят саноати самарадорлигини ошириш учун "...саноат тармоқларини узлуксиз хомашё ва диверсификация қилиш, замонавий инфратузилма билан таъминлаш зарур". Кейинчалик узоқроқ муддатда, яқин 15-20 йил ичида, юқори даражадаги илмий-техник тараққиётга эга бўлган ва биринчи навбатда, энг янги технологияларга эга бўлган янги экологик тоза машинасозлик саноатини яратиш мақсадга мувофиқдир.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Хулоса қилиб айтганда, саноат таркибини янада ривожлантириш ва рационализация қилиш қурилиш базасини мустаҳкамлашни талаб қилади. Шунинг учун қурилиш материалларини диверсификациялаш биринчи навбатда ғишт, шифер, плиткалар, металл ва ёғоч қисмлар, цемент ишлаб чиқариш учун кичик қувватли бир қатор заводларни қуриш зарур. Ушбу фабрикалар маҳаллий хомашё асосида ва қишлоқ жойларида жойлашган бўлиши керак.

Бозор иқтисодиёти шароитида мамлакатнинг бошқа худудлари билан горизонтал ва вертикал алоқаларнинг заифлиги қишлоқ хўжалигида қишлоқ хўжалигининг янги тармоғини - сўнгги йилларда ривожланган қанд етишмовчилигини инобатга олган ҳолда қанд лавлаги етиштириш тизимини яратиш зарур.

Фарғона водийсининг барча худудларида қанд лавлаги етиштириш, катта миқдордаги капитал қўйилмаларни талаб қилмайдиган ва қисқа вақт ичида катта иқтисодий самара берадиган шакар заводларини қуриш лозим.

Озиқ-овқат саноати таркибида пахта, кунжут мойи, шунингдек шафтоли ва бошқа турдаги данакли мевалардан ёғларни ишлаб чиқариш бўйича мавжуд қувватларни ошириш зарур.

Табиийки, озиқ-овқат саноати ва биринчи навбатда консерва саноатининг ривожланиши шиша идишлар ишлаб чиқаришни кенгайтиришни ҳам талаб қилади, буни бошқа шиша заводини қуриш йўли билан ҳал қилиш мақсадга мувофиқдир, бунинг учун кичик шаҳарларда унга жой топиш мақсадга мувофиқдир.

Ўрмон ва ёғочни қайта ишлаш саноатининг тузилишини, айниқса, , мавжудларини реконструкция қилиш, ёғочни қайта ишлаш чиқиндиларига асосланган кичик ишлаб чиқариш қувватларини яратиш орқали ривожлантириш зарур.

Фарғона водийси комплексларида, айниқса, экологик режимни бузадиган, яъни минерал ўғитлар ва нефт-кимё маҳсулотларини ишлаб чиқарадиган янги кимё саноати корхоналарини яратиш мақсадга мувофиқ эмас. Ҳозирги ишлаб

чиқариш даражасини сақлаб, технологияни янгилаш ва тозалаш иншоотларини, айниқса газни ушлаб турувчи қурилмаларни такомиллаштириш учун инвестиция сиёсатини олиб бориш лозим.

REFERENCES

1. Raximov, D. S. (2021). DIVERSIFIKATSIYA HUDUDLAR SANOATNI MUVOZANATLI STRATEGIK RIVOJLANTIRISH YO 'NALISHLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(3), 199-207.
2. Рахимов, Д. Ш. (2021). САНОАТ ИҚТИСОДИЁТИДА МАҲАЛЛИЙЛАШТИРИЛАЁТГАН МАҲСУЛОТЛАРНИ ДИВЕРСИКАЦИЯЛАШ ОМИЛИ СИФАТИДА. *Scientific progress*, 1(6), 505-511.
3. Рахимов, Д. (2019). Свободно-экономические зоны-расширение экспортного потенциала Узбекистана. *Архивариус*, (12 (45)), 42-44.
4. Raximov, D. (2021, December). Determined criteria for diversification in industrial enterprises. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 60-64).
5. Рахимов, Д. Ш. (2020). ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА. In *МИНТАҚА ИҚТИСОДИЁТИНИ ИНВЕСТИЦИЯЛАШНИНГ МОЛИЯВИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ИННОВАЦИОН ЖИҲАТЛАРИ* (pp. 523-527).
6. Raximov, D. (2021, December). Determined criteria for diversification in industrial enterprises. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 60-64).
7. Рахимов, Д. Ш. (2021). Саноат ишлаб чиқариш тармогида диверсификациялашган иқтисодий тизимларни яратишнинг жаҳон тажрибаси. *Хоразм Маъмун академияси*, 10(81), 262-265.
8. Рахимов, Д. (2018). Эркин иқтисодий зоналар ва кичик саноат зоналари фаолиятини самарадорлигини ошириш. *Scienceweb academic papers collection*.
9. Рахимов, Д. (2018). Понятие региональной конкуренции и конкурентоспособности. *Scienceweb academic papers collection*.
10. Raximov, D. S. (2022). DIRECTIONS OF DIVERSIFYING INNOVATION PROCESSES IN THE INDUSTRY NETWORK. *World Economics and Finance Bulletin*, 16, 107-110.
11. Rakhimov, D. (2022). DIRECTIONS OF DIVERSIFICATION OF INNOVATION SYSTEMS IN THE INDUSTRY. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(1), 88-96.

12. Rakhimov, D. S. (2022). DIRECTIONS OF DIVERSIFICATION OF INNOVATION PROCESSES IN INDUSTRY. *FAN, TA'LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI*, 3(6), 127-133.
13. Рахимов, Д. (2021). DIVERSIFIKATSIYA HUDUDLAR SANOATNI MUVOZANATLI STRATEGIK RIVOJLANTIRISH YO 'NALISHLARI. *Scienceweb academic papers collection*.
14. Рахимов, Д. (2018). Тадбиркорлик фаолияти ижтимоий-психологик хусусиятларининг махаллай шароитда ўрганиш. *Scienceweb academic papers collection*.
15. Рахимов, Д. (2022). Саноатни диверсификациялаш иқтисодийнинг муҳим омили. *Scienceweb academic papers collection*.
16. Рахимов, Д. (2015). Ўзбекистон лизинг хизматлари бозорининг ривожланиш тенденциялари. *Scienceweb academic papers collection*.
17. Рахимов, Д. Ш. (2021). Худуд саноатини диверсификациялашнинг инновацион стратегик мақсадлари. *Халқаро муқоладаги илмий-амалий анжумани*, 1(1), 24-25.
18. Рахимов, Д. (2020). Саноат секторини ривожлантиришда диверсификациялашнинг стратегик йуналишлари. *Scienceweb academic papers collection*.
19. Рахимов, Д. (2021). САНОАТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ТАРМОҒИДА ДИВЕРСИФИКАЦИЯЛАШГАН ИҚТИСОДИЙ ТИЗИМЛАРНИ ЯРАТИШНИНГ ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ. *Scienceweb academic papers collection*.
20. Рахимов, Д. (2015). Инвестицион ҳамкорлик корхона тараққиётининг омили сифатида. *Scienceweb academic papers collection*.
21. Рахимов, Д. (2013). Иқтисодий ночор корхоналарни молиявий барқарорлигини оширишда тижорат банкларни ўрни. *Scienceweb academic papers collection*.
22. Rakhimov, D. S. (2023). THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN PRIORITY DIRECTIONS OF INDUSTRY DIVERSIFICATION. *Publishing House "Baltija Publishing"*.
23. Рахимов, Д. Ш. (2022). THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN PRIORITY DIRECTIONS OF INDUSTRY DIVERSIFICATION САНОАТ ДИВЕРСИФИКАЦИЯСИНING УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ РОЛИ. *INFORMATION TECHNOLOGIES AND MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION AND SCIENCES*, 276.